



FUZÛLÎ'NİN TÜRKÇE GAZELLERİNDE KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ DİNÎ ŞAHSİYETLER

Araş. Gör. Dr. Aynur KURT*

ÖZ

Fuzûlî'nin Türkçe gazelleri, dinî muhtevâsının çoğunu Kur'ân-ı Kerîm'den alması dolayısıyla ilâhî sanatın beşerî sanata yansımış en güzel örnekleridir. Fuzûlî gazellerini yazarken Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Hz. Âdem, Hz. Nûh Hz. İbrâhim, Hz. Ya'kûb, Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ, Hz. Süleymân ve Hz. İsâ peygamberlerden ve Hz. Havvâ, Hz. Meryem gibi şahsiyetlerden bahsetmektedir. Bununla birlikte, onun na'tını yazmanın aşkın kemâl seviyesine ulaşmanın bir işareti ve tüm hareketlerinin Allah'ın rızası dâhilinde olduğuna temas ettiği Hz. Muhammed'den (a.s.), beyitlerinde kişileştirerek anlattığı Cebrâîl'den (a.s.), özel bir bilgi verildiği belirtilen Hızır'dan telmih, teşbih, mübâlağa ve tenâsüp gibi pek çok edebî sanatla birlikte bahsetmektedir. Fuzûlî hüner bağının gülü olarak tanımladığı gazellerinde bazen kendisini Hz. Âdem'le bir tutarak bir zamanlar cennete yakın olduğunu ifade ederken bazen sevgilinin, Mısır'a benzettiği gönlüne sultan oluşunu Hz. Yûsuf'a telmihte bulunarak yapar. Kimi zaman da karşımıza gül bahçesi yerine külbe-i ahzânı seçen Hz. Ya'kûb gibi çıkar. Hz. Peygamber'e olan sevgi ve hürmetini mirâc hâdisesine, sünnetinin yoluna uyararak affa erişileceğine, dürr-i yetim oluşu ve yüzünün nurla dolu olmasına değinerek sunar. Fuzûlî, ilâhî aşkın terennümlerini ve sevgiliye duyduğu hisleri gazellerine nakşederken dinî şahsiyetlerden ve onların özelliklerinden ziyâdesiyle istifâde eder. Çalışmamızda dinî şahsiyetlerin Kur'ân-ı Kerîm'de, Türk edebiyatında ve Fuzûlî'nin Türkçe gazellerinde hangi özellikleriyle ve ne şekilde geçtiği beyitlerden örneklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, 16. yüzyıl, Gazel, Kur'ân, Dinî Şahsiyetler

RELIGIOUS PERSONALITIES IN THE QUR'AN IN FUZULI'S TURKISH GAZELS

ABSTRACT

Fuzûlî's Turkish ghazals are the best examples of the divine art that reflects the human being to art, with its religious content from the religious Qur'an. While writing the Fuzuli ghazals, Adam, Noah Abraham, Ya'qub, Yusuf, Moses, Süleyman and Jesus is one of the prophets and Eve, He talks about personalities like Mary. However, writing his na't is a sign of reaching the level of transcendent perfection and that all his actions are within the consent of Allah. He mentions Muhammad, Gabriel, whom he describes as personified in his couplets, and Khidr, who is stated to have been given special information. He mentions them together with many literary arts such as reference, simile, exaggeration and tenasup. In his ghazals, which Fuzuli describes as the rose of the vineyard of skill, he sometimes portrays himself as the Prophet. While expressing that he was once close to heaven by equating it with Adam, he sometimes refers to. He does it by referring to Yusuf. Sometimes, instead of the rose garden, He comes out like Ya'qub. He presents his love and respect for the Prophet by referring to the event of ascension, the attainment of forgiveness by following the path of his sunnah, the fact that he is an orphan and his face is full of light. While embroidering the chanting of divine love and his feelings for the beloved in his ghazals, Fuzuli makes great use of religious figures and their characteristics In our study, it has been tried to reveal with examples from couplets with which features and how religious figures are mentioned in the Qur'an, Turkish literature and Fuzûlî's Turkish ghazals.

Keywords: Fuzuli, 16th Century, Gazel, al-Qur'an, Religious Personalities

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi/İslam Tarihi Ve Sanatları Bölümü/Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, aynurpalabiyik@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-7358-0312

Giriş

Fuzûlî Dîvânı'nda tip ve kişilikler daha önce yapılan çalışmalarda (Uludağ 2021: 171, 201-205, 207, 214; Yaraşır 1990: 85-111; Kılınç 2017: 122-130) hem kasîdeler hem de gazeller ışığında ele alınmıştır. Alana ışık tutan bu çalışmalarda Kur'ân-ı Kerîm'de geçen dinî şahsiyetlerin âyetlerde ne şekilde ele alındığına çok kısıtlı oranda yer verildiği görülmüştür. Çalışmamızda daha özel bir alana işaret ederek Türkçe *Dîvân*'da yer alan gazeller bağlamında yalnızca Kur'ân-ı Kerîm'de geçen dinî şahsiyetlerin değerlendirilmeleri üzerinde durulacaktır. *Dîvân*'daki kişilikler Uludağ'ın da belirttiği gibi dinî, tarihî, edebî, bilgin ve mutasavvıf kişilikler olarak alt başlıklara ayrılmaktadır (Uludağ 2021: 153). Bu sınıflandırma bağlamında dinî kişilikler başlığı altında değerlendirilebilecek çalışmamızda *Dîvân*'daki gazeller esas alınarak Kur'ân-ı Kerîm'de geçen dinî şahsiyetlerden Cebrâil, Hz. Âdem, Hz. Havvâ, Hz. Nûh, Hz. İsâ, Hz. Meryem, Hz. Mûsâ, Hz. İbrâhim / Halil, Hz. Yûsuf, Hz. Ya'kûb, Hz. Süleymân, Hz. Peygamber ve Hızır'ın işleniş şekilleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın amacı Fuzûlî'nin zihin dünyasının ürünleri olan Türkçe gazellerinde Kur'ân-ı Kerîm bağlamındaki dinî kişilerin yansımalarını tesbit etmektir. Aynı zamanda onun gazellerindeki anlam alanının arka planında kendisine edindiği dinî rol modelleri de belirlemektir.

Irak'ın Bağdad şehrinde dünyaya geldiği bilinen (Kınalızade 2014: 758) Fuzûlî'nin asıl adı Mehmed b. Süleyman Bağdâdî'dir. Bursalı Mehmed Tahir onun Reîsu'ş-şuarâ adıyla anıldığını ifade etmektedir. Çalışmamızın da konusunu teşkil eden âşıkâne gazelleri gazel nazım şeklinin en etkili ve güzel örnekleridir. (Tahir 2016: 784). O Türkçe *Dîvânı*'nın önsözünde Irak'ta doğduğunu ve orada büyüdüğünü başka bir yere gitmediğini ifade etmektedir. Ayrıca kendisinden şairlik beklenmemesi gerektiğini çünkü harap bir yerde, şehitlerin kanlarıyla sulanmış Kerbelâ toprağında oturması sebebiyle dertle dolu olduğunu belirtir. Hemen ardından da şairliğin sermayesinin de aslında bu dert olduğunu ifade etmektedir (Gölpınarlı 1961: 5-6). Fuzûlî, Türkçe *Dîvânı*'nı yazmadan önce siyah gözlü bir güzelin gelerek kendisine Türkçe, Arapça ve Farsça şiir ve nesir yazabilecek kâbiliyette kimsenin bulunmadığını söylediğini ifade etmektedir. Daha sonra bu güzelin ona Türk güzellerinin şiirin güzelliğinden mahrum kalmamaları gerektiğini söylemektedir. Bunun üzerine Fuzûlî gazel hakkında altı beyitlik bir mesnevî söylemektedir:

“Nazar ehline sefâlar bahşeden onları temiz bir duruma getiren gazeldir. Gazel hüner bağının gülüdür. Gazel adındaki ceylanı avlamak hiç de kolay değildir. Gazeli inkâr edenler irfan sahibi olamaz. Şairin kudretini gösteren ve şöhretini artıran gazeldir. Ey gönül! Şiirin pek çok tarzı var ama sen gazeli seç. Çünkü gazel tüm toplulukların süsü ve akıllı olanların sanatıdır. Devrinde ve cihanda meşhur, yazması ve okuması kolay olan gazel söyle sen.”

Şair, bu tavsiyeye uyararak derli toplu bir dîvân oluşturduğunu belirtmektedir (Gölpınarlı 1961: 23).

Kur'ân âyetleri ve buradan hareketle de tasavvuf ve tasavvufa ait remizler dîvân edebiyatının kaynaklarındandır. Fuzûlî de dinî inancı ve tasavvufî fikirleriyle ilgili unsurları eğitim ve tecrübesine dayanarak, gezdiği yerlerin de âdetlerini gözeterek mükemmel denilebilecek bir seviyede şiirlerinde işlemiştir (Pekolcay 1996: 141). Onun

âşıkâne tarzda yazdığı gazellerinin, gazel türünün 16. yüzyıldaki en güzel örnekleri olduğunu söylemek mümkündür.

Fuzûlî'nin gazellerindeki aşkın beşerî mi yoksa ilâhî mi olduğuyla ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Fuzûlî'nin şiirlerinden edinilen bilgiye göre ilk gençlik yıllarında bir dilbere şiddetli bir aşk hissettiği ve bu aşkın onda büyüyerek ve hapsedilerek ulvîleştiği, yavaş yavaş maddi halden çıkarak ilâhî bir aşka dönüşmüş olması muhtemeldir. Ondaki beşerî aşkın, şiirlerinde zaman zaman görünmekte ve şiirlerindeki güzelliğin tesirinin nedenlerinden biri olmaktadır. Diğer ihtimal ise onun güzelliğe âşık oluşudur. Belki de sevgili hayatının sonuna kadar onda tek bir dilber olmayıp çeşitli zamanlarda ve yerlerde birçok güzel olabilir. Aradığı güzellik kemâlinin bu parça parça tezâhürlerini birbirine eklemiştir. Fuzûlî gazellerindeki beşerî ve ilâhî aşkın hemen her nüansı ile iç içe geçmiş bir haldedir. Gazellerin her iki mânâyâ alınmaya uygun olan bu ifade tarzına sahip olmasına karşın maddi halden ilâhî hale dönüşen aşk olarak ifade edilen ilk fikrin daha uygun olduğu kanaatindeyiz (Karahan 1995: 163).

Türk edebiyatında Kur'ân-ı Kerîm'de geçen şahsiyetler daha çok teşbih ve telmih yoluyla ele alınmaktadır. Dîvân edebiyatındaki sevgilinin güzelliği Hz. Yûsuf'un güzelliğine, dudaklarının değerli ve küçük olmasıyla Hz. Süleymân'ın mührüne, can bağışlayıcı özelliğiyle de Hz. İsâ'ya benzetilmektedir. Sevgilinin dudağının etrafındaki hatlar, âb-ı hayata ulaşmak isteyen Hızır'a veya âb-ı hayatın bulunduğu ülkeye; saçlar, gül bahçesine benzeyen yanağın üzerinde olduğundan Hz. İbrâhim'e, âşıklara zarar verdiği için ejderhâ olan Hz. Mûsâ asâsına; gözler, âşığa hançer çektiği için Hz. İsmâil'i kurban edecek olan Hz. İbrâhim'e; sevgilinin elleri yed-i beyzâya; yüzünün nurunun gönle aksetmesi Allah'ın nurunun Tûr Dağı'na tecellisine, âşık, sevgilinin mahallesine girememesi yönüyle cennetten çıkarılan Hz. Âdem'e; âşığın göz yaşları Nûh Tûfânına; ayrılık Nemrut ateşine, gözünün yaşı devamlı aktığı için Hz. Yâkup'a, evi ve gönlü Hz. Yâkup'un külbe-i ahzânına, âb-ı hayata ulaşamayan İskender'e, sevgilinin çene çukuruna düşmesi sebebiyle kuyuya ve zindana atılan Hz. Yûsuf'a teşbih edilmektedir. Rakip, Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına ve Hz. İsâ'nın gökyüzünde dördüncü katta kalmasına sebep olan iğneye benzetilmektedir (Uçar 2006: 122).

Fuzûlî gazellerinde edebî bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan Mecnûn'u kimi yerde över kimi yerde ise gerçek âşığın kendisi olduğunu ve âşıklık anlamında Mecnûn'dan daha üstün olduğunu vurgular. *Dîvân* içerisinde yer alan Türkçe gazellerin anlam dünyalarında edebî şahsiyet ve tiplerin olduğu kadar dinî şahsiyetler de oldukça önemli bir yer tutmaktadır. O bazen Hz. Âdem ile kendisini bir tutarken bazen de Hz. Yûsuf'un güzelliğinden bahseder. Dîvân'da Hz. Ya'kûb'un külbe-i ahzânı onun evi olmuştur. Âhının göklerdeki Hz. İsâ'ya ulaşmasını isterken Hz. Mûsâ'nın asâsını sevgiliye benzetmektedir. Hz. Peygamber'e de oldukça önemli bir yer ayırmış ve onunla ilgili na'tlar yazmıştır. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'den ve Hz. Peygamber'den almış olduğu ilhamı da gözler önüne sermektedir.

Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Kur'ân-ı Kerîm'de Geçen Dinî Şahsiyetler

Türk edebiyatındaki eserlerin özellikle dîvân şiirinin başlıca kaynakları Kur'ân-ı Kerîm, hadisler, Hz. Peygamber'in hayatı, tesfirler, peygamber kıssaları ve tasavvufur. Peygamber kıssaları manzûmeler içerisinde bazen telmih, bazen de teşbih yoluya

kullanılmıştır. Bu tarzdaki manzûmeleri anlamak için de peygamber kıssalarını çok iyi bilmek gerekir. Örneğin Hz. Âdem'in yaratılışı, yasak meyveyi yediği için Hz. Havvâ ile beraber cennetten çıkarılması; Hz. Nûh tûfânı ve gemisi; Hz. Yûsuf'un yüz güzelliği, rüya yorumlaması, Mısır'a sultan oluşu; Hz. Mûsâ'nın asâsı, Tûr dağında Allah'ın tecellî etmesi, Hz. Süleyman'ın yüzüğü, rûzgâra ve tüm canlılara hükmetmesi; Hz. İsâ'nın dördüncü kat gökte bulunması, ölüleri diriltmesi, annesi Hz. Meryem; Hz. Peygamber'in doğumunda ve sonrasında yaşanan olaylar, sırtındaki peygamberlik mührü, âlemlere rahmet olarak gönderilmesi, güle benzetilişi vb. gibi durumlar manzûmelerde konu edilmektedir (Tunç 2005: 124). Şimdi Fuzûlî'nin Türkçe Dîvân'ında geçen dinî şahsiyetleri tek tek ele alalım.

Cebrâîl

Mukarreb meleklerden peygamberlere Allah'tan vahiy ve emirler getiren melek olarak bilinmektedir. Ruhu'l-emîn, Ruhu'l-kuds (Yavuz ve Ünal 1993; Karaman 2015: 85) olarak anılan Cebrâîl ismi Cebreîl ve Cibrîl olarak da ifade edilmektedir. Bakara sûresi 98. âyette ismen ve Bakara 253. âyette ise elçi olarak belirtilmektedir. Cebrâîl'in bir melek olmasına rağmen Türk edebiyatında özellikleriyle sıkça işlenen dinî bir kişilik olarak da karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Vahiy getirmekle görevli bir elçi olan Cebrâîl, Fuzûlî'nin Türkçe gazellerinde yukarıdaki isimlerinin ve özelliklerinin yanı sıra mucizelere vasıta olması ve Hz. Meryem'e nefhetmesine oldukça sık telmihte bulunulmuştur (Onay 1993: 349) Fuzûlî Dîvân'ındaki gazellerde Cebrâîl isminden Cebre'îl ve Cibrîl olarak yalnızca iki yerde bahsetmektedir.

Fuzûlî, na't olarak yazdığı altıncı gazel beşinci beyitte emânet özelliği olan Cibrîl'in Hz. Peygamber'in hizmetine girdiğini ve Allah'ın sırrının keşfi için fermanın, emânet vasfı taşıyan Cibrîl aracılığıyla Hz. Peygamber'e geldiğini (Tarlan 2011: 33) şöyle ifade etmektedir:

Vasf-ı Cibrîl-i emîn etmiş kabûl-i hidmetin

Sırr-ı Hak keşfine anunla yetip fermân sana (6/5)¹

Cebrâîl adının geçtiği bir diğer beyitte, irfan sahibi kimseler vahiy idrak edebilecek olsa onlar için her zerrenin Allah'ın emrini getirecek bir Cebrâîl mesabesinde olduğu şöyle dile getirilmektedir:

Olsa isti'dâd-ı ârif kâbil-i idrâk-i vahy

Emr-i Hak isâline her zerredir bir Cebre'îl (177/2)

Fuzûlî Dîvânı'nda Cebrâîl Allah'ın emrini getiren ve emânet vasfı taşıyan bir elçi olarak kimlik kazanmış ve bir şahsiyet gibi aktarılmıştır.

Hız. Âdem

Semâvî dinlerin inanişına göre ilk insan ve ilk peygamber (Yiğit 2004: 72; Köksal 2021: 29-32; Bolay 1988: 358; Pala, 2005: 6) olan Hz. Adem'in adının, Allah'ın onu balçıktan, yeryüzündeki topraktan yaratması ve yeryüzü mânâsına gelen "edîm" kelimesinden kaynaklandığı belirtilmektedir (İbnü'l-Esîr: t.y.: 2324). Hz. Âdem için Ebu'l-

¹ Çalışmamızda Kenan Akyüz vd. (1997), *Fuzuli Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları adlı eserindeki gazel numaraları esas alınmıştır. Örnek beyitlerdeki numaralar gazel numarası / beyti karşılıktadır.

beşer ve Safiyullah isimleri de kullanılmaktadır (Bolay 1988: 358). Âdem ismi Kur'ân-ı Kerîm'de 25 ayrı yerde geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de cennet ehli iken ve orada nimetlerle dolu güzel bir yerdeyken şeytanın hilesine kanarak cennetten çıkarılmaları şöyle geçmektedir: "*Şeytan onların ayağını kaydırıp içinde bulduklarından onları çıkarıvermişti.*" (Bakara 2/36). Türk edebiyatında çamurdan yaratılması, meleklerin secde etmeleri, yasak meyveye el uzatması, cennetten çıkarılması, cennete duyduğu özlemle gözyaşı dökmesi ve mutlak insan olma özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır (Pala 2005: 7).

Fuzûlî, Türkçe gazellerinde Hz. Âdem'in adından on iki yerde bahsetmektedir. Hz. Âdem'le ilgili bu beyitlerin birinde Allah'ın meleklerle, "*Yeryüzünde bir halife yaratacağım.*" demesi üzerine meleklerin "*Biz seni zikrederken yeryüzünde fesat çıkaracak birini mi yaratacaksın?*" dedikleri ve bunun üzerine Allah'ın "*Şüphesiz ben sizin bilmediklerini bilirim.*" buyurduğu Bakara sûresi otuzuncu âyete telmihte bulunmaktadır. Bu âyetin konusunun işlendiği, meleklerin Hz. Âdem'in soyundan sevgili gibi bir güzelin geleceğini bildikleri için Allah'tan Hz. Âdem'in olmamasını istediğinin aktarıldığı beyit şöyledir:

Sen tek âfet geldiğin bilmişti kim Hak'tan melek

İltimâs eylerdi kim âlemde Âdem olmasın (234/7)

Bir başka beyitte ise meleklerin yaratılıştaki şüphelerinin kalkması için, "*Yüzünü aç ki Allah'ın yaratmasındaki kemali görsünler.*" şeklinde geçmektedir. Fuzûlî burada yine Bakara 2/30. âyete ve meleklerin durumundan haber veren Allah'ın yaratmasının boş yere olmadığını ifade eden Âli İmran 3/191. âyete telmihte bulunmaktadır:

Bırak nikâb ki bilsin kemâl-i sun'ı görüp

Firişte hılkat-ı Âdem'de şübhesin bâtil (176/2)

Hz. Âdem'in cennetten çıkarılma durumu Bakara 2/36, 37, 38 ve 39. âyette şeytanın Âdem'in ayağını kaydırıldığını, Allah'ın onları yeryüzüne indirdiğini ve onlara elçiler göndereceği, o elçilere uydukları takdirde korku ve üzüntü içerisinde olmayacaklarını buyurması şeklinde geçmektedir. Fuzûlî bu olaya telmihte bulunarak cennetten haberi olmayanların orayı sevgilinin bahçesine benzettiklerini, Hz. Âdem'in ise cennetten gelme ve oradan haberdar olduğu için bu haberi yalanladığını ifâde etmektedir. İlgili beyit şöyledir:

Dediler bî-haberler bâğ-ı cennet kûyuna benzer

Haber verdi bana andan gelen Âdem yalandır bu (236/6)

Fuzûlî tüm ruhların *elest bezmîne* olan özlemine kendisi için de belirtir. Bunu yaparken de kendisini Hz. Âdem ile bir tutarak Allah'ın dergâhının yakınındayken yerinin cennet, suyunun kevser ve yakınlarının huriler olduğunu söylemektedir (Yaraşır 1990: 89). Hz. Âdem gibi Allah'ın dergâhı olarak nitelendirilen cennetin (Dilçin 2010: 56) yakınında kabul gördüğünü belirttiği ilgili beyit şöyledir:

Âdem idim kurb-ı dergâhında bulmuştum kabûl

Menzîlim cennet suyum kevser enîsim hûr idi (281/5)

Fuzûlî Dîvânı'nda Hz. Âdem cennetten gönderilmesi, yaratılışı ve meleklerin buna tepkisi ve cennet hayatını bilmesi ve orada yaşarken olan ahvâlini sıkça ele almaktadır. Ayrıca Fuzûlî kendisini Hz. Âdem ile bir tutarak elest bezmine işarete bulunmaktadır.

Âdem'in Eşi / Havvâ

Kur'an-ı Kerîm'de doğrudan Hz. Havvâ ismi geçmemektedir. Nitekim Nisâ 4/1, Araf 7/189. ve Zümer 39/6. âyetlerde onun Hz. Âdem'in eşi olduğundan bahsedilmektedir. İlk kadın ve Hz. Âdem'in eşi olarak bilinmektedir (Harman 1997: 542). "Ümmü'l-beşer" yani insanlığın annesi olarak anılan Havvâ'nın kırk sekiz çocuğu olduğu rivâyet edilmektedir. Ana olarak anılan Hz. Havvâ Türk edebiyatında genel itibarıyla Hz. Âdem ile birlikte geçmesinin yanında anne olarak da kullanılmıştır (Pala 2005: 7,199).

Fuzûlî, Hz. Peygamber için na't olarak yazdığı 279. gazelinde Hz. Peygamber'e ithâfen "Hz. Âdem ve Havvâ'nın en itibarlı halefi sensin, annem babam sana fedâ olsun." demektedir. İlgili beyit şöyledir:

Halef-i mu'teber-i Âdem ü Havvâ sensin

Ce'allallahu fidâen leke ümmi ve ebi (279/6)

Bu beyitte birinci mısradaki Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'dan bahsettiği için ikinci mısradaki "Annem babam sana fedâ olsun." anlamındaki Arapça kısımda Hz. Havvâ ve Hz. Âdem kastedilmiş gibi görünüyor. "Anam babam fedâ olsun." ibaresi aynı zamanda bir hürmet ifadesi olarak da kullanılmaktadır (Tarlan 2011: 617).

Hz. Nûh

Ülu'l-azm olarak nitelendirilen beş peygamberden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi sekiz yerde bahsedilen Nûh aynı zamanda yetmiş birinci sûrenin de adıdır. Kendisine inanmayan halkın tûfân ile yok edildiği bilinmektedir (Harman, 2007; Yiğit 2004: 112; Çakan-Solmaz 1994: 32-43). Nûh sûresi birden yirmi sekizinci âyete kadar olan kısım onunla ilgilidir. Dîvân edebiyatında daha çok gemi ve tufan ile birlikte anılan Hz. Nûh aşkın kendisine benzetilirken, tûfân aşkın gözyaşına benzetilmektedir. Hz. Nûh da bu aşkın gözyaşından oluşan tûfânda batmamaya çalıştığı ve onun gemisine her hayvandan birer çift alınırken şeytanın da eşekle birlikte girdiği rivâyet edilmektedir (Pala 2005: 361). Ayrıca onun yedi yüz veya bin yıl yaşaması da Türk edebiyatındaki başlıca mazmunlar arasında yer almaktadır (Onay 1993: 322). Hz. Nuh'un adı Fuzûlî'nin gazellerinde iki farklı yerde geçmektedir:

Gözüm merdümeleri çoktan kırlarlar da'vî aşkın

Ne hâcet yaşların sormak anarlar Nûh tûfânın (224/6)

Hücûm-ı gamda bana anı etdi zevrak-i mey

Kim etmedi anı tûfân olanda keşti-i Nuh (57/3)

Yukarıdaki her iki beyitte de doğrudan Hz. Nûh zikredilmeyip "Nûh tûfânı" ve "Nûh'un" gemisi şeklinde geçmektedir. Fuzûlî ilk beyitte aşkın aşkının davasında gözyaşı dökmesinin sebebi olarak Nuh tûfânını anmaları gösterilmektedir. "Nûh

tûfânının olduğundan bu yana" şeklinde açıklanarak mübâlağa sanatı yapmıştır. "Yaşların" kelimesi hem gözyaşı hem de insanın yaş alması anlamında tevriyeli olarak kullanılmıştır. Bu aynı zamanda aşığın gözyaşlarının miktarı anlamında yorumlandığında yine Nûh tûfânında olduğu gibi oldukça çok yaş döktüğü şeklinde açıklanmaktadır (Tarlan 2011: 538). İkinci beyitte ise "Bana gam hücum ettiğinde şarap kayığı bana tûfândaki Nûh'un gemisinin yapmadığı şeyi yaparak beni gamdan kurtardı." diyerek yine mübâlağa sanatı yapmıştır.

Hız. İbrâhim

Hız. İbrâhim'in kendisinden sonra gelen ve Kur'an-ı Kerîm'de adı zikredilen on altı peygamberin on dördü onun soyundan geldiği için kendisine " Ebu'l-enbiyâ" ve Allah'ın hâlis dostu manasına gelen "Halîlu'r-Rahmân" denilmiştir. (Yiğit 2004: 200-201; Çakan-Solmaz 1994: 59; Tok 2021:102-117). Kur'ân-ı Kerîm'de altmış dokuz yerde onun ismi geçmektedir ve on dördüncü sûre de onun ismini taşımaktadır. Türk edebiyatında, Halîlullah ismiyle de anılan (Pala 2005;) Hız. İbrâhim, oğlu İsmail'i Allah için kurban edecekken Allah tarafından koç kesmesinin emredilişi, Nemrud'un onu ateşe atması, çok cömert ve misâfirperver oluşu, hatta bu nedenle "Halîl İbrâhim sofrası" ve "Halîl İbrâhim bereketi" tabirlerinin kullanılması gibi durumlarla anılmıştır. Ayrıca şairlerimiz onun Halîl ismini "halis dost" mânâsında da kullanmışlardır. Hız. İbrâhim, Nemrud ve ateş kelimeleriyle de mazmunlar oluşturulmuştur (Onay 1993: 215). Fuzûlî'nin gazellerinde Hız. İbrâhim, telmih yoluyla yapılan atıflar dışında Halîl ismiyle yalnızca bir beyitte geçmektedir:

Reh-rev-i irfâna bestir sâgar ü sâkî delîl

Kim meh ü hur-şîdden tapmış temennâsın Halîl (177/1)

İrfan yolcusunun kılavuzu kadeh ve sâkîdir. Ki Hız. İbrâhim ay ve güneş vasıtasıyla Allah'a ulaşmış ve murâdına ermiştir. Burada Hız. İbrâhim'in güneşe ve aya tapmayarak Allah'ın varlığını idrâke ulaştığını ve yüzünü yalnızca O'na yönelttiğini anlatan En'am sûresi 75-79. âyetlere telmih bulunmaktadır (Tarlan 2011: 437).

Hız. Ya'kûb

Hız. Ya'kûb, Hız. İshak'ın oğlu ve Hız. Yûsuf'un babasıdır ve İsrailoğullarının atası sayılmaktadır (Yiğit 2004: 300; Köksal 2021: 263-265). Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine vahiy gönderilen peygamberlerden olduğu ifade edilmektedir (Bakara 2/36; Hûd 11/71; Nîsâ 4 /163). Türk edebiyatında ise daima oğlu Hız. Yûsuf ile birlikte anılmıştır. Yıllarca oğlu için ağlaması, gözlerinin görmez oluşu, külbe-i ahzân / hüznler evi, gözlerinin açılması gibi konularla ele alınmaktadır (Pala 2008: 478).

Fuzûlî de Hız. Ya'kûb'un ismine yalnızca bir beyitte Hız. Yûsuf ile birlikte değinmiştir. Tevhid türünde yazılan bu gazelde Fuzûlî Allah'a hitâben "Senin aşkın ile Ya'kûb'da ortaya çıkan gam ve elem, bakışının meydana çıkardığı mutluluk ise Hız. Yûsuf'ta güzellik olarak vücuda gelmiştir." demektedir. Burada Hız. Ya'kûb'un Allah'ın Celâl sıfatına Hız. Yûsuf'un ise Cemâl sıfatına nail oldukları ifade edilmektedir (Tarlan 2011: 22). İlgili beyit şöyledir:

Ya'kûb'da nişâne-i şevkin gam ü elem

Yûsuf'da neş'e-i nazarın behcet ü behâ (2/4)

Fuzûlî, Hz. Ya'kûb'un ismi geçmeden yalnızca telmihte bulunduğu üç farklı beytinde "külbe-i ahzân" ifâdesiyle Hz. Ya'kûb'a işaret etmektedir. Dîvân edebiyatında Hz. Ya'kûb'un oğlu Hz. Yûsuf'tan ayrıldığı için hayatının geri kalanını acılar içinde geçirdiği ev için kullanılan ve "hüzünler evi" (İsen 1992: 88; Pala 2005:281) mânâsına gelen külbe-i ahzân ifadesinin geçtiği beyitlerden biri şöyledir:

Meni ey baġbân ma'zûr tut gûlzâr seyrinden

Ki men gûlzâr seyrin külbe-i ahzâna degşürdüm (197/ 3)

Fuzûlî bu beyitte gül bahçesini seyretmek yerine hüzünler evine bakmayı tercih ettiğini söylemektedir. Fuzûlî Allah'a kavuşma arzusu içerisinde ve ayrılık acısı çekmektedir. Dünyanın güzelliklerine değil içerisinde bulunduğu Allah aşkının ve ayrılığın acısına meyil verdiğini ifade ettiği söylenebilir. 80. ve 181. gazellerde de külbe-i ahzân ifadesi hüzünler evi anlamında kullanılmaktadır:

Vâiz bize dün dûzahı vasf etti Fuzûlî

Ol vasf senün külbe-i ahzânın içindir (105/7)

Ey Fuzûlî âteş-i âh ile yandırdın beni

Gâlibâ sandın ki şem-i külbe-i ahzânınım (181 /9)

Bu beyitlerde Fuzûlî kendisini Hz. Ya'kûb'a benzeterek ona telmihte bulunmaktadır.

Hz. Yûsuf

Hz. Yakûb'un oğludur (Köksal 2021: 266) ve Kur'an-ı Kerîm'de geçen ve "ahsen-i kasas" olarak nitelendirilen Yûsuf Kıssa'sı ile bilinmektedir (Yiğit 2004: 306-308). Kur'an-ı Kerîm'de Yûsuf suresinin ilk 101 âyetinde bahsedilen Hz. Yûsuf'un kıssası başka bir sûrede geçmemektedir. Ancak Hz. Yûsuf'tan ismen bahsedilmektedir. Türk edebiyatında bilhassa dîvân şiirinde Hz. Yûsuf, Kur'an-ı Kerîm'de geçen kıssasından hareketle kuyuya atılması, esir olması, Mısır'a sultan oluşu, Züleyhâ, rüya yorumlaması, yüzünün güzelliği, Hz. Ya'kûb'un onun hasretiyle ağlamaktan gözlerinin kör olması, Ken'ân ili, zindana atılması, kanlı gömleği/pîreheni, iffet sahibi olması gibi durumlarla birlikte ele alınmıştır (Onay 1993: 341-342). Fuzûlî Türkçe gazellerinde Hz. Yûsuf'tan çeşitli vesilelerle sekiz farklı yerde söz etmektedir. Fuzûlî gazellerinde dört farklı yerde Hz. Yûsuf'a yüz güzelliği dolayısıyla telmihte bulunmuştur. Güzellik pazarında güzelin attığı okun temreninin nakit sayılarak kıymet bulmasıyla para yerine geçeceği ve bu geçer para ile bin tane Yûsuf alınabileceğinin bahsedildiği onun güzelliğiyle ilgili beyitlerden biri şöyledir:

Revâcın nakd-i pekkânınla bulmuş hüsn bazarı

Geçer nakdin eger min Yûsuf'un olsan harîdârı (270 /1)

Fuzûlî iki beyitte Hz. Yûsuf'un köle oluşuna ve Züleyhâ'nın ona duyduğu aşka da telmih yoluyla yer vermektedir. Hz. Yûsuf'un pazara çıkarılıp köle olarak satılması ve

orada söylenen sözlerin Züleyhâ'yı öldürmek için adeta birer kılıç olarak tasvir edildiği beyit şöyledir:

Her zebân bir tîğdir güyâ Züleyhâ katline

Yûsuf'u almakda ehl-i ışk bazar eylegec (48/ 6)

Fuzûlî, 107. gazel beşinci beyitte ise onun yalnızca köle olarak satılmasına telmihte bulunmaktadır.

Ayrıca onun Mısır'a sultan oluşu da gazellerde işlenen bir başka konudur. Dîvân'da yalnızca 128. gazelin ikinci beyitinde ve 200. gazelin ilk beytinde bu duruma telmih yapılmaktadır. Fuzûlî'nin gönlünü Mısır'a ve sevgiliyi de Hz. Yûsuf'a benzeterek gönlüne sultan yaptığını ifade ettiği örnek beyitlerden biri şöyledir:

Bir kul oğlunu gönül şehrine sultân etdim

Mısr idi pâdişehin Yûsuf-ı Ken'ân etdim (200/1)

Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ Kur'ân-ı Kerîm'de otuz sûrede yüz otuz altı farklı yerde hem resûl hem de nebî oluşu, Firavunla olan mücadelesi, asâsıyla denizi ikiye bölmesi, Tur dağına çıkarak ilâhî emre nâil olması, Allah'la konuşan biri olması, şerefli, güçlü ve güvenilir olması gibi yönleriyle bahsedilmektedir (Harman 2020: 212; Yiğit 2004: 410-459). Türk edebiyatında Sînâ, Tur, Eymen, Kelîmullah, yed-i beyzâ, tecellî, nûr, şecer, asâ, Fir'avun gibi sözlerle anılmış ve şairler bu sözlerle pek çok sanat ve mazmunlar oluşturmuştur (Onay 1993: 301). Fuzûlî *Dîvân*'ında Hz. Mûsâ ismi üç farklı gazelde geçmektedir. *Dîvân*'daki bu gazellerin tamamında Hz. Mûsâ'ya asâsının mucizesi ile birlikte değinilmiştir. Na't olan ikinci gazeldeki beyitte Mûsâ'ya ilim hazinesi olan asâsını da ejderha yapanın Allah olduğunu Fuzûlî şöyle ifade etmektedir:

Sensin kılan mezâhir-i ümmîd-i bîm edip

Mûsâ'nın ilm genci asâsını ejdehâ (2/3)

Fuzûlî bir diğer beyitte ise Hz. Mûsâ'nın asâsıyla denizi ikiye bölmesine telmihte bulunmaktadır. Sevgilinin boyunu Hz. Mûsâ'nın asâsına ve bu asânın böldüğü denizi de gözyaşlarına benzettiği beyit aşağıdaki gibidir:

İki gözden revân etmiş sirişkim kâmetim şevki

Asâ-yı mu'cizi gör kim iki bölmüş bu deryâyı (278/ 2)

Fuzûlî'nin Hz. Mûsâ'nın asâsının denizi yarmadığını iddia eden kişiye, sevgilinin okunun gözyaşını nasıl ikiye yardığını söyleyerek gözyaşları ve Hz. Mûsâ'nın asâsı arasında ilgi kurduğu diğer beyit ise şöyledir:

Nâvekim gör kim yarıp eşkim tutar göz perdesin

Ey diyen Mûsî asâsı kat'-i deryâ etmedi (280 /2)

Hz. Süleymân

Hz. Süleymân Kur'ân-ı Kerîm'de on altı yerde zikredilmekle birlikte Enbiyâ, Nebe, Sâd ve Neml sûrelerinde Hz. Süleymân kıssası yer almaktadır. Sâd sûresinde

Hız. Süleymân'ın paygamber olduğu ve ona vahiy gönderildiği bildirilmektedir. Babası Hz. Dâvud gibi İsrailoğulları peygamberlerindendir. Rüzgârın onun emrine verildiği, bakır madenini su gibi akıttığı, kuşların ve diğer canlıların dilini bildiği, şeytanların ve cinlerin ona itâat ettiği Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Süleymân ile ilgili bildirilen önemli özelliklerdendir (Yiğit 2004: 518-525). Dîvân şiirinde peygamberlikle saltanatı birleştirmesi, ism-i a'zâm yazılı olan yüzüğü ile tüm dünyaya ve yaratılan tüm canlılara, rüzgâra hükmetmesi ve tahtını rüzgârların taşıması Hz. Süleymân'la ilgili konulardır (Onay 1993: 361). Bu kavramlarla birlikte Hz. Süleymân Belkis ve Hüdhüd ile de tenâsüp yapılarak işlenmiştir. Hz. Süleymân ismi *Dîvân*'daki gazelerde yalnızca beş yerde geçmektedir. Bunlardan ikisinde "hâtem-i hükmi Süleymân" tabiriyle Hz. Süleymân'ın hâkimiyetini sağlayan yüzüğe telmih yapılmaktadır. Fuzûlî bahar rüzgârına seslendiği gazelde rüzgârın Hz. Süleymân'nın tahtını hile yaparak alan şeytanın hükümüne son verdiği ve denizden Hz. Süleymân'nın yüzüğünü çıkardığını anlatmaktadır. Burada bahar rüzgârı İslam dini olarak yorumlanmaktadır (Tarlan 2011: 398). İlgili beyit aşığıdaki gibidir:

Süleymân mesnedinden dîv-i güm-reh rağbetin kesdin

Denizde hâtem-i hükmi Süleymân'dan haber verdin (165/4)

Fuzûlî Hz. Süleymân'ın tahtını rüzgârın taşımasına telmihte bulunarak bir güzelin oturduğu gönlünü, âhıyla rüzgâra verip gönlünün adını da "Süleymân tahtı" koyduğunu söylemektedir. Fuzûlî'nin gönlünü Hz. Süleymân'ın tahtına benzettiği beyit şöyledir:

Dil ki bir dilbere ser-menzil idi âhım ile

Yele verdim adını taht-ı Süleymân etdim (200/2)

Fuzûlî gazellerindeki Hz. Süleymân ile ilgili diğer iki beyit ise karınca hakkındadır. Hz. Süleymân ve karınca diyaloğuna telmih yapılan beyitlerden birinde Fuzûlî'nin kendisini serser ve bilinci yerinde olmayan bir karıncaya benzeterek ansızın Süleymân'ın karşısında olduğunu ifade etmektedir:

Mûr-ı muhakkarım ki serâsime çok gezip

Nâ-gâh bâr-gâh-ı Süleymân'e yetmişem (187/4)

Değersiz bir karıncanın dünya ve âhirette büyük bir saltanat sahibi olan Hz. Süleymân'ın huzuruna çıkması ile kulun Allah'a kavuşması arasında benzerlik olduğu söylenebilir (Tarlan 2011: 477).

Hız. İsâ

Hız. İsâ Kur'ân-ı Kerîm'de ismi "Mesîh" ve "İbn Meryem" olarak geçen, Hz. Muhammed'i müjdelediği ve kendisine İncil'in verildiği Peygamber'dir (Harman 2000: 465). Saff sûresi altıncı âyette kendisinden sonra gelecek olan Hz. Peygamber hakkında haber verdiği aktarılmaktadır. Türk edebiyatında Hz. İsâ oldukça geniş olarak ele alınmıştır. Hz. Meryem'in gebe kalışı, Hz. İsâ'nın bebekliğindeki mucizeler, nefesi ile ölüleri diriltmesi, dünyaya değeri vermeyip bir eşek sırtında gezmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, hiç evlenmemesi ve dördüncü kat gökte bulunması vb. konularla Türk edebiyatında özellikle eski şiirimizde oldukça çeşitli sembollerle ve benzetmelerle yer

almıştır. (Pala 2005: 235). Mesih lakabıyla bilinen Hz. İsa'ya "Rûhu'l-Kudüs", "Rûhullah", "Mesihâ" ve "İbn-i Meryem" (Onay 1993: 350, 219) de denilmektedir. Cebrâil'in Hz. Meryem'e ruh üfürmesi ve Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi ise şiirlerde yer alan başlıca mazmunlardır. (Onay 1993: 219).

Fuzûlî'nin gazellerinde Hz. İsa bu ismi ve Mesihâ lakabıyla birlikte geçmektedir. *Dîvân*'daki sekiz gazelde ölüleri diriltten can bağışlayan ve can bahşeden özelliği; altı gazelde göklerde olması; üç gazelde doğrudan değil telmih yoluyla yer verilmesi, bir gazelde Hz. Meryem'in eteğinin ona beşik olması ve başka bir gazelde de ulû'l-azm oluşundan bahsedilmesiyle toplam on dokuz farklı yerde geçmektedir. Onun dudağının can bağışlayıcı olması *Dîvân*'da en fazla geçen özelliğidir. İlgili beyitlerden biri aşağıdaki gibidir:

Hiç kim sırr-ı dehânın bilmez ol İsa-lebin

Âlem-i gavgâya salmıştır mücerred bir gümân (216/5)

Fuzûlî *Dîvânı*'nda Hz. İsa'nın adı on bir gazelde Mesihâ/Mesih olarak geçmektedir. Hz. İsa'nın ölülere hayat verme özelliğinden sonra en sık kullanılan özelliği göklerde olmasıdır. Fuzûlî, kâfire benzettiği sevgiliden dolayı adâlet istemek için âh ettiğinde âhı göklere çıksa ve Hz. İsa'nın eteğini tutsa dediği ve adının Mesihâ olarak geçtiği beyit aşağıdaki gibidir:

Dâdler kılmağa ol kâfir elinden geceler

Çıkar âhim göğe ta duta Mesihâ eteğin (226/3)

Hz. İsa'nın vücûdunun toprağının Allah'ın dergâhının tozundan olmasıyla kıymet kazanıp topraktan kalkarak göğe yükseldiği ifade edilmektedir. Tozun havaya kalkıp yükselmesiyle Hz. İsa'nın dördüncü feleğe yükselmesi arasında ilgi kurulmaktadır (Tarlın 2011: 333). Bu durumla ilgili beyit şöyledir:

Meğer terkîp-i İsa gerd-i hâk-i dergehindendir

Ki durmuş hâkden kadr ile azm-i âsumân etmiş (133/5)

Hz. Meryem

Hz. Meryem Kur'ân-ı Kerîm'de otuz dört farklı yerde geçmektedir. Meryem suresi 16-34, Âl-i İmrân 33-37, 42-47, Nisâ 156, Enbiyâ 91, Tahrim 12 onunla ilgili âyetlerden bazılarıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de insan eli değmeden gebe kalması, Hz. İsa'nın annesi olması, namuslu, ahlak sahibi ve üstün oluşu gibi özellikleriyle geçmektedir. *Dîvân* şiirinde daha çok Cebrâil'in üflemesiyle gebe kalması ve Hz. İsa'yı doğurması bağlamında ele alınmaktadır. (Pala, 2005, 308; Ayçiçeği 2017: 5)². İsa, Cebrâil/ Cibrîl, Meryem ve üfürmek kelimeleriyle tenâsüp sanatı yapılarak kullanılmaktadır (Onay 1993: 220). *Dîvân*'daki diğer manzûmelerde Hz. Meryem hiçbir insan eli değmeden gebe kalması özelliğiyle (Kılınç 2017:128) işlenirken, gazelerde ise yalnızca Hz. İsa'nın annesi olması yönüyle ele alınmaktadır. *Dîvân*'daki gazelerde Meryem adı iki yerde geçmektedir. Fuzûlî'nin ilâhî aşkı kasederek sevgilinin yolunun tozunun gökyüzüne

² Ayrıntılı bilgi için bakınız: M. Bünyamin Ayçiçeği (2017). *Klasik Türk Edebiyatında Hz. Meryem*. Edebi süreç: metodoloji, isimler, eğilimler , (7).

çıkıldığını ve "göğe yükselmekle meşhur Meryem'in oğlu İsmâ olmasın" diyerek Hz. İsmâ'nın Hz. Meryem'in oğlu olma özelliğine değinmektedir. Toz, gök, Meryem ve İsmâ arasında tenâsüp sanatı uyguladığı ilgili beyit şöyledir:

Gerd-i Râhın azm-i gerdûn etti kim bu kadr ile

Şöhre-i âlem hemîn İsmâ-i Meryem olmasın (234/3)

Meryem'in eteğinin Hz. İsmâ'ya beşik olması özelliği aktarılan ve Hz. Meryem'in Hz. İsmâ'nın annesi olma özelliğine vurgu yapılan diğer beyit aşağıdaki gibidir:

Perde-i çeşmim makâm etmişti bir tersâ-beçe

Olmadan Mehd-i Mesîhâ dâmen-i Meryem (121 /6)

Hz. Peygamber

Hz. Peygamber Kur'ân-ı Kerîm'de kıyâmete kadar değişmeyecek son ilâhî kitabın kendisine verilmesi, diğer peygamberlere isimleriyle hitap edilirken ona "Resûl" gibi adlarla seslenilmesi, isrâ ve mîrâc ile şerefendirilmesi, tüm âlemlere peygamber olarak gönderilip böylece rahmet vesilesi kılınması, tüm günahlarının bağışlanması gibi özellikleriyle geçmektedir (Kandemir 2020: 421) Hicr 15/9; Enfal 8/64; Hicr 15/9; Enbiyâ 21/1079). Hz. Peygamber için mevlid, siyer, na't, kırk hadis, yüz hadis, bin hadis, esmâ-i nebi gibi türler meydana getirilmiştir. Âlemlere rahmet olarak gönderilen ve son peygamber olan Hz. Muhammed Türk edebiyatında tüm özellikleriyle işlenmiştir. Hz. Peygamber edebî metinlerde özel isimleri olan Muhammed, Ahmed, Mustafa, Mahmud; şahsından kaynaklanan isimleri olan emîn, ümmî, Kureyşî, yetim; peygamberliğinden kaynaklı isimleri olan Nebî, Elçi, Resûl, Hâtem-i Enbiyâ; benzetme yoluyla yapılan isimleri olan gül, güneş, inci, şah, yağmur, serdar ve padişah gibi adlarla anılmaktadır (Çetişli 2012: 73). Fuzûlî de Dîvânı'nda Hz. Peygamberle ilgili pek çok özelliğe hem Hz. Peygamber'in vasfı üzerine söylenen şiir anlamına gelen (Yeniterzi 1993: 1) na't türünde yazdığı gazellerinin bütününde hem de diğer gazellerindeki bazı beyitlerde çeşitli vesilelerle yer vermektedir. Dîvân'daki 5, 6, 39, 48, 170 ve 279. gazellerin na't türünde yazıldığı görülmektedir. Bu gazellerde Hz. Peygamber'in ilmi, yüz güzelliği, mîrâc, son peygamber oluşu, yetim ve öksüz olarak büyümesi sebebiyle eşsiz bir inci, yani dürr-i yetim oluşu, sünneti, Kur'ân-ı Kerîm'in ona indirilişi, peygamberliği, Cebrâil'in onun hizmetinde olması, şefâatçi oluşu, güle benzetilmesi, ayıbının ve kusurunun bulunmaması gibi özellikleriyle işlenmektedir.

Fuzûlî, Hz. Peygamber'in ümmî ve Kureyş kabîlesinin Haşimoğulları kolundan oluşuna şöyle telmihte bulunmaktadır:

Seyyîd-i Ebtahî vü ümmî vü Mekkî vü zekî

Hâşimî vü Mednî vü Kureşî vü Arabî (279 / 2)

Fuzûlî'nin, "Hz. Peygamber'in ayağının tozu arşın başına taç olmuştur, şerefli zâtı için mîrâc mertebelerin en aşağıda olanıdır." şeklinde ifade ettiği ve mîrâc hadisesine telmihte bulunduğu na'tın ilk beyiti aşağıdaki gibidir:

Ey gubâr-ı kademin arş-i berin başına tâc

Şeref-i zâtına ednâ-yı merâtib Mî'râc (48/1)

Fuzûlî Hz. Peygamber'in sünnetine uymanın öneminden de söz etmektedir. Hz. Peygamber'in sünnetinin yoluna uyarak affa erişileceğini ve ona uyan günahkârların hastalıklarına şifâ bulacağını ifade ettiği aynı gazelin dördüncü beyiti ise şöyledir:

Sünnetin mağfiret esbâbına minhâc-i usûl

Tâatin ma'siyet emrâzına tedbîr-i ilâc (48/4)

Gazellerde Hz. Peygamber'den, dîvân şiirinde sıkça geçen yetimlerin incisi / eşsiz inci anlamlarına gelen "dürr-i yetîm" şeklinde de bahsedilmiştir. Fuzûlî'nin, "Cihanın pazarı bir dürr-i yetîmle aydınlandı, iki cihanın mahsûlü o inciye paha olamaz." şeklinde ifade ettiği ve dürr-i yetîm kavramına yer verdiği beyit şöyledir:

Oldu bâzâr-ı cihân revnâkı bir dürr-i yetîm

Ki degül iki cihân hâsılı ol dürre bahâ (5/3).

Dîvân'da yer alan 258. gazelde beyitlerin ikinci mısraları Arapça olarak yazılmıştır. Fuzûlî bu na'tın ilk beyitinde kırılmış, âvâre ve âşık gönle seslenerek Hz. Peygamber'in âl ü ashâbına salât ü selâm getirmesini istemektedir:

Ey dîl-i ser-geşte vü şikeste vü vâlih

Salli ve sellim ale'n-nebiyyi ve âlih (258/1)

Hz. Peygamber'in na'tını yazmayı aşkın kemâl seviyesine ulaşmanın bir işareti sayan Fuzûlî, onun kemâl ile ilgili meşhur sıfatlarından eserinde zikretmesini söylediği ve na't olduğunu ifade ettiği ikinci beyit şöyledir:

Na't-i Nebî'dir kemâl-i akl nişânı

Fe'ti bi mâ şâa min sıfatı kemâlih (258/2)

Gazelin devamındaki beyitlerde Hz. Peygamber'e duyduğu özlemi, her an onun adını zikretmek gerektiğini, azametini ve güzelliğini, yüzünün nurlu oluşunu, tüm hareketlerinin Allah'ın rızâsı dâhilinde olduğunu söylemektedir. Son beyitte ise kurtuluşun yalnızca Hz. Peygamber'e tâbi olmakla mümkün olacağını şöyle ifade etmektedir:

Tâbi'i olmaktadır necât Fuzûlî

Yesserekallahu tâbian li fi'âlih (258/7)

Hızır /Özel Bilgi Verilmiş Kişi

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ ile birlikteki serüvenine Kehf sûresinde bahsedilmekte ve "Allah tarafından özel bilgi verilmiş kişi" olarak geçmektedir. Hızır, Türk edebiyatında İskender'e ölümsüzlük suyunu bulmasında yardım etmesi ve âb-ı hayâtı içmesi dolayısıyla hayra rehber olan, yardımcı, ebedî hayata mazhar olan kişi olarak tasvir edilmiştir. Boz renkte bir atının olduğu da rivâyet edilmektedir (Onay 1993: 204). Kendisine, kulun çaba ve gayreti olmadan Allah'ın "Kendi katımızdan ona bir ilim öğrettik." sözündeki ledünnî ilim (Kâşânî 2015: 399) öğretilen özel bilgi verilmiş kişi olarak da aktarılmaktadır. Ab-ı hayâtı içmesi dolayısıyla ölümsüzlüğe kavuşan

efsanevî bir kahraman olarak da ifade edilmektedir. Bu nedenle halk arasında onun hâlâ hayatta olduğu ve darda kalanlara yardıma koştuğu oldukça yaygın bir inanıştır (Karaalioğlu 1975: 153). Hızır ismine gazellerde dört farklı yerde verilmiştir.

Fuzûlî, yârin diyârına vâsıl olduğunu ve Hızır'ın nerede olduğunu sorarak ona âb-ı hayâtın nerede olduğunu söyleyeceğini ve bu sayede Hızır'ı arzusuna kavuşturacağını şöyle aktarmaktadır:

Ey Fuzûlî hâk-i kûy-i yâre yettim hani Hızır

Kim verem kâmin olam Âb-ı Hayat'a reh-nümûn (230/7)

Tarlan, şâirin burada âb-ı hayâtın kasdının dudak olduğunu, dudak yok olduğunu ancak dudağın hattının var olduğunu ve zulûmatı ifâde ettiğini, Hızır'ın da yeşili temsil ettiğini söylemektedir (Tarlan, 2011). Hat dudağın çevresinde bittiğinde yok olan dudağın yani âb-ı hayâtın yerinin de belli olduğu ve Fuzûlî kendisinin vahdete eriştiği; bu sayede de Hızır'a dahi âb-ı hayâtı yani fenâfillah makamını gösterecek seviyeye geldiği ifade edilmektedir.

Fuzûlî'nin Türkçe gazellerinin tümünde Hızır adının, âb-ı hayât ve âb-ı hayavân ifâdeleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Sonuç

Fuzûlî'nin Türkçe gazellerinin ilâhî sanatın beşeri sanata yansımalarının 16. yüzyıldaki en güzel örnekleri olduğunu söylemek mümkündür. O âşıkâne tarzda yazdığı Türkçe Dîvân'ındaki gazellerinde aşkın, güzelliğin, sevginin, özlemin, acının tarifini işlerken Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Peygamber kıssalarından, Cebrâîl'den ve Hızır'dan ilham almıştır. Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'ndaki gazellerde Kur'an-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerden yalnızca Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. Ya'kûb, Hz. Yûsuf, Hz. Süleymân, Hz. İsâ ve Hz. Peygamber'in isimleri geçmektedir. Gazellerde İdris, Hûd, Sâlih, İshak, Lût, Eyyub, Zülkif, Şuayb, Hârûn, İlyas, Yûnus, Dâvud, Uzeyr, Zekerriya ve Yahyâ peygamberlerin adlarının geçmediği görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen hanımlardan ise yalnızca Hz. Meryem ve Hz. Havvâ'nın ismi zikredilmektedir. Bunların dışında kendisine özel bir bilginin verildiği bilinen Hızır da geçmektedir.

Fuzûlî gazellerinde on iki yerde ismen bahsettiği Hz. Âdem'den meleklerin onun yaratılışına karşı çıkmasına, Hz. Havvâ ile birlikte ana ve baba sayılmalarına, cennetten çıkarılmasına; Hz. Nûh'un tûfânı ve gemisine; ay ve güneş vasıtasıyla Allah'a ulaştığını ifâde ettiği Hz. İbrâhim'e; ayrılık ve üzüntüyle yaşayan Hz. Ya'kûb'un Allah'ın celâl sıfatının temsili ve Hz. Yûsuf'un da yüz güzelliğiyle cemâl sıfatının yansımaları olduğuna değinmektedir. Gönlünü Mısır'a benzeterek sevgiliyi sultan yaparken Hz. Yûsuf'un Mısır sultanı olmasına telmihte bulunmaktadır. Hz. Mûsâ'nın asâsı ile sevgili ve sevgili için akan gözyaşlarıyla ise denizin ikiye bölünmesi arasında ilgi kurmaktadır. Hz. Süleymân'dan yüzüğü, tahtı ve karınca ile bahsetmektedir. Fuzûlî sevgilinin yeri olan gönlünü Süleymân'ın tahtına, âhını da rüzgâra benzeterek o tahtı dağıttığını söylerken adeta kendisini Hz. Süleymân'ın yerine koymaktadır. Hz. İsâ'dan ölüleri diriltmesi ve dördüncü kat gökte bulunmasıyla bahsetmektedir. Kâfirin verdiği acıyla çıkardığı âhın gökteki Hz. İsâ'nın eteğine yapışmasını dilemektedir. Hz. Havvâ'yı ve Hz. Meryem'i anne olmaları yönüyle ele almaktadır. Hz. Meryem'in eteğini Hz. İsâ'ya

beşik yaparken aynı zamanda dâmen-i meryem ismindeki çiçeği de kastederek tevriye sanatını kullanmaktadır. Hz. Peygamber'in ümmî ve Hâşimoğulları kabîlesinin Kureyş kolundan oluşuna, ayağının tozunun arşın başına taç olmasına, şerefli zâtı için "Mîrâc mertebelerinin en aşağıda olanıdır." diyerek mîrâc hâdisesine, sünnetinin yoluna uyararak affa erişileceğine, dürr-i yetîm oluşuna, âl ü ashâbına salât ü selâm getirilmesi gerektiğine, onun na'tını yazmanın aşkın kemâl seviyesine ulaşmanın bir işareti olduğuna ve ona duyduğu özleme, her an onun adını zikretmek gerektiğine, azametine ve güzelliğine, yüzünün nurlu oluşuna, tüm hareketlerinin Allah'ın rızâsı dâhilinde olduğuna temas etmektedir. Ayrıca kurtuluşun yalnızca Hz. Peygamber'e tâbi olmakla ve onun hareketlerine uymakla mümkün olacağını ifade etmektedir. Dört farklı beyitte değindiği Hızır'ı ölümsüzlüğe erişmesi dolayısıyla âb-ı hayât ile birlikte işlemektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen dinî şahsiyetlerin Fuzûlî'nin gazellerine yansırken, benzetme, mübâlağa, telmih, tenâsüp, tevriye gibi sanatların da ustalıkla kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sanatlardan en çok telmih ve teşbihe baş vurulduğunu görülmüştür. O, gazellerinin çoğu yerinde kendisini Hz. Âdem gibi peygamberlerle bir tutarken teşbih sanatını kullanmıştır. Hızır'dan ise üstün olduğunu ifade ederken telmih sanatından yararlanmaktadır. Hz. Peygamber'e yalnızca sevgisini ve hürmetini sunarken onunla ilgili altı adet na't yazdığı görülmektedir.

Bu çalışmada Fuzûlî'nin gazelerinde Kur'ân-ı Kerîm'deki dinî şahsiyetleri bazen kendisiyle bir tuttuğu, bazen kendini daha üstün gördüğü bazen de rol model olarak aldığı tesbit edilmiştir. Sevgili'nin güzellik unsurlarını ortaya koyarken peygamber kıssalarından yararlanmıştır. Ayrıca bu çalışma Kur'ân-ı Kerîm'de geçen dinî şahsiyetlerin, dîvân şiirinin kıssalar etrafında oluşan benzetme, hatırlatma gibi yollarla kullandığı mazmunlara ve imajlara dönüşerek Fuzûlî'nin hayal dünyasının sağaltımı ve döneminin en güzel örnekleri olan gazellerine yansımalarını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Akyüz, Kenan vd. 1997. *Fuzûlî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ayçiçeği, Bünyamin, M. 2017. *Klasik Türk Edebiyatında Hz. Meryem*. ss. 3-13 Edebi Süreç: Metodoloji, İsimler, Eğilimler C.7).3-13.

Bolay, Süleyman Hayri. 1988. "Âdem", ss. 358-363 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.1 İstanbul: TDV Yayınları.

Bursalı Mehmet Tahir. 2016. *Osmanlı müellifleri 2*, Haz. Mehmet Ali yekta Saraç, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Çetişli, İsmail. 2012. *Türk Şiirinde Hz. Peygamber (1860-2001)*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Dilçin, Cem. 2010. *Fuzûlî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Kabcacı Yayınları.

Gölpınarlı, Abdülbaki. 1961. *Fuzûlî Dîvânı*, İstanbul: İnkılap kitabevi.

- Harman, Ömer Faruk. 1997. "Havvâ" ss. 542-545 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.16 İstanbul: TDV Yayınları.
- Harman, Ömer Faruk. 2020. "Mûsâ", ss. 207-213 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.31 İstanbul: TDV Yayınları.
- Harman, Ömer Faruk. 2007. "Nûh", ss. 224-227 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.33 İstanbul: TD V Yayınları.
- Harman, Ömer Faruk. 2000. "İsâ", ss. 465-422 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.22 İstanbul: TDV Yayınları.
- İbnü'l-Esir, t.y. *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, C. 1, Çev. Abdullah Köse Redaktör Mertol Tulum, İstanbul: Bahar Yayınları.
- İsen, Mustafa. 1992. "Beytülahzân", ss. 88 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.6 İstanbul: TDV Yayınları.
- Kandemir, M. Yaşar. 2020. "Hz. Muhammed", ss. 421-426 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.30 İstanbul: TDV Yayınları.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal. 1975. *Edebiyat Terimleri Kılavuzu*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Karagöz, İsmail- Fikret Karaman vd. 2015. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karahan, Abdülkadir. 1995. *Fuzûlî Muhiti, Hayatı, Şahsiyeti*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kâşânî, Abdürrezzak. 2015. *Tasavvuf Sözlüğü Letâifu'l-A'lâm fi İşarâtı Ehli'l-İlhâm*, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Kılınç, Abdülhakim. 2017. *Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı Edisyon Kritik ve Konularına Göre Fuzûlî Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- Kinalızade, Hasan Çelebi. 2014. *Tezkiretü's-Şuarâ*, II. Cilt, Hz. İbrâhim Kutluk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Onay, Ahmet Talat. 1993. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Hz. Cemal kurnaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pala, İskender. 2005. *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pekolcay, Necla. 1996. "Fuzûlî'nin Şiirlerinde Mânevî Unsurlar", *Fuzûlî Kitabı 500. Yılında Fuzûlî Sempoyumu Bildirileri*, ss. 141-146. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire İşleri Başkanlığı Yayınları 37.
- Tarlan, Ali Nihat. 2011. *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tok, Fatih. 2021. "Hz. İbrâhim'in Halîlullah Olması", *Hz. İbrâhim ve Tevhid Mücadelesi*, Ed. Atilla Yargıcı - Mahmut Öztürk, İstanbul: Ensar Yayınları.
- Tunç, Semra. 2005. "Dîvân Şiirinde Hz. İbrâhim ve Ades (Mercimek) Kıssasına Dair", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 17, 123-131.

Uçar, Melike. 2006. *Klasik Türk Şiirinde Peygamberler*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.

Uludağ, Erdoğan. 2021. "Tip ve Kişilikler Açısından Fuzûlî Dîvânı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 70, Ocak 2021. 149-224

Uludağ, Süleyman. 2002. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Yaraşır, Ömer. 1990. *Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Dinî-Tasavvufî Mefhumların Tahliili*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Yavuz, Yusuf Şevki-Zeki Ünal. 1993. "Cebrâil". ss. 202-204 içinde Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi* C.7, İstanbul: TDV Yayınları.

Yeniterzi, Emine. 1996. *Dîvân Şiirinde Na't*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.